

maar anderzijds wil hij niet zomaar vervallen in een soort historische hobby, streeft hij ernaar niet alleen maar interessante grepen in de oude doos te doen, maar moet het werk zin — zo niet nut — hebben voor de nu werkende psychologen. En ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat hij daarmee het grote risico loopt tussen wal en schip te vallen. Zo zijn er naar zijn mening — 'zeker in een wetenschap als de psychologie' — geen feiten ('Facta zijn *artefacta!*'); ik kan me nauwelijks voorstellen dat deze opmerking in al die frisse psychologenlaboratoria met hun gedeeltelijke bèta-financiering goed gevallen is. Veel historici zullen bij een dergelijke uitspraak wel zwaar fronsen, maar daar toch niet echt van schrikken. Die zullen meer moeite hebben met de verbanden die Van Strien legt met meer algemene sociaal-culturele verschijnselen. Zo wordt vooral aan de hand van Jan Romein en Stuart Hughes even kort ingegaan (142) op de veranderingen rond 1900 (trefwoorden: irrationalisme, vitalisme, organistische manier van denken, opkomst van *Verstehen*, zwak liberalisme in Duitsland en de schok van de eerste wereldoorlog) en dat is toch meer de schildering van een zwart gat dan het schetsen van een achtergrond voor een heldere analyse. Aardig is wel dat Van Strien uitlegt dat 'de beduchtheid voor het nieuwe' juist door de verzuiling — die ook in de psychologie plaatsvond — werd weggenomen, maareen ouderwetse schets van verzuiling als slechts een vorm van emancipatie (47-48) en tegelijk een rem op modernisering kan toch moeilijk meer bevredigen. Bovendien is het zeer de vraag of het nu vooral die verzuiling was, die tot die vermaarde 20.000 psychologen heeft geleid (88). Wellicht is de groei van het aantal psychologen wel recht evenredig aan de afname van het aantal dominees en pastoors—een verband dat veel meer voorde hand ligt, juist ook gezien het feit dat die explosie in tal en last van gogen en logen vooral samenvalt met ontzuiling.

En zo ontstaat na lezing van deze bundel tevens de gedachte dat er meer interdisciplinair zou moeten worden samengewerkt in de wetenschapsgeschiedenis. Want de tijden dat de benodigde kwaliteiten in één persoon konden worden verenigd lijken voorbij te zijn.

P. de Rooy

V. Freijser, ed., *Hel veranderend stadsbeeld van Den Haag. Plannen en processen in de Haagse stedenbouw 1890-1990* (Uitgegeven ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de geschiedkundige vereniging Die Haghe; Zwolle: Waanders, 1991, 318 blz., ISBN 90 6630 239 9).

Het is voornamelijk een boek voor Hagenaars geworden, dit woord- en beeldverhaal over honderd jaar vormgeving van de Haagse ruimte, gemaakt ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van Die Haghe. Iedere straat wordt wel genoemd, het adequate register benadrukt dat nog eens. Toch moeten de niet-Hagenaars zich niet af laten schrikken door de gedetailleerdheid van de verhalen die de analyses volledig overvleugelt. En ook niet door de omstandigheid dat in sommige hoofdstukken doorklinkt dat de auteurs ervan in het dagelijks leven voornamelijk nota's schrijven. Het is namelijk wel een fascinerend verhaal dat verteld wordt en het prachtige kaart- en fotomateriaal maakt het ook voor buitenstaanders goed te volgen.

Het verhaal gaat vooral over het onvermogen om van Den Haag één stad te maken, een metropool die een overtuigende eenheid vertoont. Hoe grootse plannen die daarvoor gemaakt zijn, op zijn best verminkt uitvoering hebben gekregen. Nu was de Ausgangssituatie ook niet gemakkelijk. In het eerste hoofdstuk schetst Maarten van Doorn het verhaal van twee steden, het residentiële Den Haag op het zand en de werkstad in de polders. Twee gebieden die door de

nauwelijks gestuurde uitbreidingen in de jaren 1860-1890 via de aanleg van villaparken enerzijds en revolutiebouw anderzijds ver uit elkaar groeiden.

In het volgende hoofdstuk vertellen Peter Linders en Victor Freijser hoe de directeur van de dienst der gemeentewerken I. A. Lindo als eerste een totaalplan presenteerde. Deze ingenieur concentreerde zich voornamelijk op de infrastructuur, zodat speculanten en projektontwikkelaars rond de eeuwwisseling, toen de bevolking van de stad meer dan verdubbelde, nog alle ruimte kregen.

In 1907 werd daarom door het gemeentebestuur H. P. Berlage aangetrokken om ook het aanzicht van de stad vorm te geven. Cees Boekraad en Joost Aerts schetsen in een mooi hoofdstuk de lotgevallen van het plan Berlage. Dit had de stad ongekende allure moeten geven maar strandde grotendeels op de rekenarij van de gemeentelijke diensten en de preoccupatie met de volkshuisvesting van directeur P. Bakker Schut van de dienst stadsontwikkeling en volkshuisvesting. In 1934 kwam W. M. Dudok als stedenbouwkundige naar Den Haag. Hij zou later verklaren er zijn tijd te hebben verknoeid. Irene van Huik laat zien dat het structuurplan dat Dudok in 1949 maakte, er op gericht was een aantal weeffouten die in het vooroorlogse Den Haag gemaakt waren, te herstellen. De door de oorlog in de stad geslagen gaten boden daartoe een unieke gelegenheid. Zo plande Dudok een ondergronds station en geïntegreerde cultuur- en regeringscentra. Ook hoogbouw en de wijkgedachte werden ingepast. Maar het ene element na het andere werd door de bij de wederopbouw betrokken partijen van tafel geveegd.

In het naar mijn smaak mooiste hoofdstuk van het boek beschrijft Michelle Provoost met lichte ironie hoe na het vertrek van Dudok in de jaren 1950-1970 de zondvloed over Den Haag kwam. Megalomanie van architecten en projektontwikkelaars (het plan Nervi), een door rijkswaterstaat tot in de binnenstad gestuwde verkeersstroom (de Utrechtsebaan), een op spreading beluste rijksoverheid, verschuivingen in de sociale structuur doordat de bovenlagen naar buiten trokken, alsmede een ad hoc beleid van het gemeentebestuur waren de belangrijkste oorzaken. Zij maakten van Den Haag een hutsput waarin aanzetten tot een metropool, verkrotte wijken en kaalgeslagen verkeerspleinen de voornaamste ingrediënten vormden.

In de jaren zeventig lukte het, volgens Richard Kleinegris, de inmiddels in de gemeenteraad gevormde socialistische meerderheid niet om dat allemaal weer goed te krijgen, ondanks de ene doelstellingenna na de andere. Door hun achterban werden zij in de eerste plaats gedwongen ernst te maken met de stadsvernieuwing in de oude arbeiderswijken. Ook beten voor- en tegenstanders van grootschaligheid hun tanden — en bijna elkaar — stuk op de Koekampluis, een tramviaduct en andere aspecten van de infrastructuur, alsmede op de uitvoering van grootschalige nieuwbouwplannen.

Het hoofdstuk over de jaren tachtig van Victor Freijser en Ruud Ridderhof vertoont nog wat weinig reflectie en springt van projekt naar projekt, daarmee wel goed aangevend hoe de besluitvorming in die tijd ging. Ook laat het zien hoe gepoogd werd — wethouder Duivesteijn fungeert daarbij als katalysator — via aansprekende architectuur (Spuikwartier en Forumgebied) en stadsvernieuwing de kwaliteit van het inmiddels volgebouwde Den Haag op te krikken.

Dat in een epiloog door Casper Postma gepleit wordt voor een totaalvisie op het toekomstige Den Haag, zal gezien het voorgaande niemand verbazen.

A. H. M. Kerkhoff, *Honderd jaar gemeentelijke geneeskundige en gezondheidsdiensten* (Bussum: Coutinho, 1994, 158 blz., f35,-, ISBN 90 6283 964 9).

In dit boek beschrijft A. H. M. Kerkhoff, hoogleraar aan de faculteit bestuurskunde van de Universiteit Twente, de ontwikkeling van de gemeentelijke gezondheidsdiensten (GGD, voorheen de GG&GD) tot een netwerk dat zich uiteindelijk over heel Nederland uitspreidt. In 1990 werd deze mijlpaal bereikt: iedere Nederlander viel toen bij de inwerkingtreding van de wet collectieve preventie volksgezondheid onder een GGD. Dit was de aanleiding om deze korte historische verkenning te schrijven. Tot voor kort was er nog maar weinig onderzoek naar dit onderwerp gedaan. Volgens de auteur kwam dat doordat de gebeurtenissen zich voor de meeste historici te recent hadden voorgedaan, het onderwerp te bewerkelijk was en veel te moeilijk af te bakenen van andere vormen van gezondheidszorg. Daarnaast zijn de GGD's zelf te pragmatisch ingesteld om enige aandacht te schenken aan hun wortels. Het schrijven van een boek als dit valt dan ook zeker te prijzen.

De auteur probeert volgens zijn inleiding op drie vragen een voorlopig antwoord te vinden. Ten eerste wil hij de langzame groei en integratie van de verschillende GGD's in het land verklaren. Niet medische, maar politieke en economische ontwikkelingen liggen daaraan, volgens hem, ten grondslag. Het belang en de autonomie van particuliere instellingen werd vanaf het begin tot het midden van deze eeuw nog zeer benadrukt. Pas langzaamaan begonnen de gemeenten en de overheid het belang van een algemene, centraal opgezette gezondheidszorg in te zien. De late industrialisatie en urbanisatie waren hier vooral debet aan. Daarnaast gaf de ontwikkeling van de verzorgingsstaat de overheid en gemeenten meer kans de ontwikkeling binnen de gezondheidszorg te beïnvloeden. Ten tweede tracht de auteur dan ook de invloed van het spanningsveld tussen overheid en particulier initiatief op de ontwikkeling van de GGD's aan te wijzen. Hij schetst hierbij de ontwikkeling van het particuliere initiatief naar een zich geleidelijk steeds meer richten op de curatieve zorg in ziekenhuizen of thuis. Tenslotte poogt hij daarnaast ook de invloed van het spanningsveld tussen de overheid en gemeenten bij de verdeling van taken en bevoegdheden vast te leggen. De tendens was dat de overheid zich steeds meer met preventie ging bezighouden, terwijl de gemeenten de adviserende en controlerende taken behielden, naast de aandacht voor de bedrijfs- en jeugdgezondheidszorg.

Het is jammer dat het boek te weinig stil staat bij de achtergronden van de algemene gezondheidstoestand in Nederland. Ook de anekdotes, zoals toegezegd in het voorwoord, ontbreken. Hierdoor blijft dit boek slechts het zoveelste stukje van een wat traditioneel geschreven, institutionele geschiedenis. Een helder, goed opgezet werkje, maar oh zo gortdroog. De context of *couleur locale* ontbreekt voor een groot deel. Daarvoor is, zoals de auteur zelf ook stelt, meer onderzoek noodzakelijk. Een mooie monografie over een aparte GGD, bijvoorbeeld in Amsterdam, zou zeer welkom zijn. De uitgebreide literatuurlijst aan het eind van het boek kan daarbij een eerste aanzet geven.

Tenslotte wordt in het voorwoord nog de wens uitgesproken dat de huidige discussie over de bestuurlijke herindeling en schaalgrootte geen negatieve effecten zal hebben op het inhoudelijke werk van de zo zorgvuldig opgebouwde gezondheidsdiensten. Uit het hierboven geschetste beeld van het dynamische krachtenveld waarin de GGD's moeten optreden, valt te concluderen dat 1990 ondanks de door de auteur vastgelegde tendenties waarschijnlijk meer een adempauze is geweest dan een eindpunt.